

МИРЈАНА Д. ВОЈВОДА, Археолошки институт, Београд
СЛАВОЉУБ Л. ПЕТРОВИЋ, Народни музеј, Шабац

METAL DELM – METAL AVRELIANIS

Прилог проучавању рудничког новца и анонимних квадранса*

UDK: 902.01(497.11)
737.1.032(37)"01/03"
DOI: 10.2298/STA1666111V

e-mail: mirjana.vojvoda@gmail.com

Примљено: 30. новембра 2015.

Прихваћено: 10. фебруара 2016.

Прилог

Апстракт. – Предмет рада су четири, до сада необјављена, примерка рудничког новца (*nummi metallorum*) као и један анонимни квадранс. Примерци рудничког новца потичу из приватне колекције Фајфрић, а пронађени су на локалитету Дуге њиве у атару села Баново Поље (СО Богатић). У питању су два METAL DELM примерка различитог типа (Марс, Дијана) и два METAL AVRELIANIS примерка истог типа (женскабиста/Аполонова биста ?). Анонимни квадранс је пронађен приликом археолошких истраживања виминацијумске некрополе Више гробаља и припада Аполоновој (VIII) групи.

Кључне речи. – *nummi metallorum, metalli Delmatici, metalli Aureliani*, анонимни квадранси, Баново Поље, Виминацијум.

Током заштитних археолошких истраживања 1984. године, на виминацијумској некрополи Више гробаља пронађен је један примерак анонимног квадранса, VIII Аполонове групе (кат. 1). Откривен је у оквиру сонде бр. 63, у непосредној близини гроба са инхумираним покојником (Г 343), који је као прилог, поред две керамичке посуде, имао и један ас Фаустине старије кован након њене смрти, после 141. г.¹ Други део овде презентованих налаза представљају четири примерка рудничког новца из приватне колекције Петра Фајфрића из Шапца (кат. 2–5).² Сви примерци потичу са добро познатог локалитета Дуге њиве у атару села Баново Поље (СО Богатић), где се, по свему судећи, налазе остаци викуса или мањег насеља. У атару истог села, на локалитетима Црквине I, Црквине II и Кључеви, констатовани су остаци

¹ Korać, Golubović 2009, 304; Arsenijević 2009, 464, kat. 99. Поред анонимног квадранса, у сонди 63, на приближно истим котама и у близини Г 343, откривен је и скелет пса и један жижак (Ц – 2861); *cf.* дневник истраживања, стр. 652, документација Археолошког института, Београд.

² Најљубазније захваљујемо господину Петру Фајфрићу, из Шапца, који нам је омогућио увид у његову збирку. Господин Фајфрић је поконио Народном музеју у Шапцу 44 примерка провинцијског ковања битинсијске ковнице Никеје и један примерак ковања Никомедије, *cf.* Војвода, Петровић 2011, 283–307. Након тога, Петар Фајфарић је поконио Музеју у Шапцу још три никејска издања (непубликовано). Поред тога, уступио је више пута материјал за публикавање: 59 примерака бронзаног новца ковнице Виминацијум и 3 ком. са ознаком “Provincia Dacia”, *cf.* Борић-Брешковић, Петровић, 2012, 135–154. Опет квадранса који припадају рудничком ковању, *cf.* Mladenović, Woytek 2012, 12–14, као и 167 примерака денара и антонинијана, *cf.* Војвода, Петровић 2014, 135–159. Сви публиковани примерци из колекције Фајфарић потичу са истог локалитета – Дуге њиве у Бановом Пољу.

* Чланак представља резултат рада на пројекту: *IRS – Виминацијум, римски град и легијски војни логор – истраживање материјалне и духовне културе, становништва, применом најсавременијих технологија даљинске детекције, геофизике, ГИС-а, дигитализације и 3Д визуализације* (бр. 47018), Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (М. Војвода).

три виле рустике и још једне на граници Бановог Поља и суседног села Црне Баре. Једно насеље и четири виле рустике на малом простору потврђују добро познату чињеницу о Мачви као значајној пољопривредној регији и о интензивном животу који се тамо одвијао од II века до прве половине V. Викус на потесу Дуге њиве је могао, судећи према познатим налазима новца, настати средином II века, али се најинтензивнији живот тамо одвијао сигурно током III века.³

КАТАЛОГ

Анонимни квадранс (Виминацијум, некропола Више гробаља, сонда 63; Ц – 2860; Народни музеј, Пожаревац)

1.

Ав. Без легенде.

Грифон надесно; додирује точак левом предњом шапом; круг од тачкица.

Рв. S C

Троножац; круг од тачкица.

тежина: 1,71 g; пречник: 15,40 mm; оса: 6 h.

Реф.: RIC II, 218, no. 27; Group VIII; van Heesch 1979, 206, Groep V.20, 245, kat. 24; Vojvoda, Mrđić 2015, 98, no. 314; Mladenović, Woytek 2012, 12, no. 4.

Руднички новац (*nummi metallorum*) (Баново Поље, Колекција Фајфарић)

Metalli Delmatici

2.

Ав. Без легенде.

Биста Дијане надесно; на глави дијадема; на потиљку коса у пунђи; тоболац преко рамена; круг од тачкица.

Рв. [METAL DELM]

Јелен налево; круг од тачкица.

тежина: 2,21 g; пречник: 15,00 mm; оса: 6 h.

Реф.: BMC III, 534, nos. 1854–1855, Pl. 98.7; RIC II, 474, no. 1013; Simić, Vasić 1977, 58, nos. 20–21; van Heesch 1979, 170, Groep IV.7, 197, kat. 24; Woytek 2004, 42, no. XIII; Mladenović, Woytek 2012, 11, nos. 1–2, 13–14, nos. 5–9.

3.

Ав. Без легенде.

Глава брадатог Марса надесно; на глави шлем; круг од тачкица.

Рв. METAL DELM

Оклоп; круг од тачкица.

тежина: 2,89 g; пречник: 17,50 mm; оса: 1 h.

Реф.: BMC III, 534, no. 1856; Pl. 98.8; RIC II, 474, no. 1014; Simić, Vasić 1977, 58, nos. 18–19; van Heesch 1979, 170, Groep IV.6, 196, kat.23; Woytek 2004, 42, no. XII.

Metalli Aureliani

4.

Ав. Без легенде.

Женска, драпирана биста надесно; на глави лороворов венац; кружница.

Рв. METAL / AVRELIA/NIS у три реда у венцу; кружница.

тежина: 3,30 g; пречник: 18,00 mm; оса: 12 х.

Реф.: RIC III, 313, no. 1255; Simić, Vasić 1977, 58, no. 24; van Heesch 1979, 168, Groep IV.1, 194, kat. 18; Woytek 2004, 41, no. VIII (сматра да је на ав. биста Аполона).

5.

Ав. Као претходни.

Рв. [MET]AL / AV[RELIA]/NIS. Као претходни.

тежина: 1,74 g; пречник: 15,00 mm; оса: 8 h.

Реф.: Као претходни.

Више од једног века научну јавност заокупља проблематика анонимних квадранса и рудничког новца (*nummi metallorum*). Анонимни квадранси на аверсу немају портрет и име цара, већ имају божанства без легенде. На реверсу су представе атрибута божанстава која су приказана на аверсу, уз скраћеницу S C која их сврстава у официјелно царско ковање, у времену од Домицијана до Антонина Пија.⁴ С друге стране, руднички новац представља емисије ситног бронзаног новца⁵ чије се реверсне легенде односе на руднике Норика, Паноније, Далмације и Дарданије (Горње Мезије). Коване су у време Трајана, Хадријана и Антонина Пија, чији се портрети појављују на аверсима, а у појединим случајевима јављају се и одређена божанства (Дијана, Сол, Марс, Рома и Аполон). Друга група рудничког новца, без портрета владара, најпре је приписана времену Трајана и Хадријана, односно Хадријана и Марка Аурелија,⁶ да би у новије време преовладало мишљење да је новац кован за владавине Антонина Пија.⁷ Хемијска анализа узорака рудничког новца, анонимних квадранса и регуларних квадранса из збирке Народног музеја у Београду је показала да је састав њихове легуре исти.⁸ Ако се томе додају и сличности у техници ковања и стилу поменуте три врсте, долази се до закључка да их треба приписати истој, римској ковници.⁹ С. Душанић је сматрао да су *nummi metalorum* настали сразмерно касније од анонимних квадранса, и то из оних њихових група које су по своме значају и адресату биле блиске рудничкој групи *familia Caesaris*. Која је користила такве групе све док пораст персонала у рудничкој администрацији није изискивао да се створи посебна новчана класа, диференцирана по категорији рудника и његовом управно-географском положају.¹⁰ Супротно томе, ван Хес сматра да је већи број пронађених анонимних квадранса и рудничког новца у дунавским провинцијама последица претходног недостатка ситног бронзаног новца у оптицају у тим областима. Овај недостатак је отклоњен емитовањем специјалних емисија семиса и квадранса, са прилагођеном регионалном пропагандом, која јесте била намењена подунавским провинцијама, али не и само рудницима у тим провинцијама.¹¹

Највећи број до сада познатих примерака анонимних квадранса и рудничког новца је нађену Риму и његовој околини. Из тог разлога се дуго сматрало да су анонимни квадранси представљали ситан новац намењен *plebi urbanae* (врста тесере за игре у

цирку и сл.).¹² Најпре је Матингли скренуо пажњу на типолошку сродност група III и VI анонимних квадранса са рудничким новцем и на то да су могли представљати ситан новац који је био коришћен у рудничким областима.¹³ Ову Матинглијеву претпоставку је потом у више студија развијао професор Душанић, а у сличном правцу су се кретали и закључци М. Васића и В. Симића. Поменути аутори су своје студије заснивали на новим налазима рудничког новца пронађеног на територији Горње Мезије са познатом провенијенцијом: са подручја Космаја (Бабе, Губеревац и Стојник),¹⁴ из долине Ибра (у близини Трепче и Сочаници).¹⁵ Изведене закључке – да је реч о новцу који је био у оптицају у рудничким областима (*territoria metallorum*) – додатно

³ Војвода, Петровић 2011, 284–285, нап. 5–11, са наведеном литературом, 284, карта 1.

⁴ RIC II, 214; Душанић 1978, 23; разврстани су у XI група према представама божанстава на аверсу, cf. RIC II, 216–219, nos. 1–38. Касније, професор Душанић је Матинглијеву групу XI (“Miscellaneous”) поделио између групе ПА (Минервини реверси) и групе XI (Речни бог), cf. Душанић 1978, 24–25, нап. 2.

⁵ У погледу номинала су постојала различита мишљења (cf. van Heesch 1979, 174–175, ref. 390–393), а у новије време је преовладало мишљење да се ради о два номинала: семис и квадранс, cf. van Heesch 1979, 175, 200; Woytek 2004, 42–43. У погледу улоге коју је руднички новац имао у монетарном систему Царства постоје углавном две теорије: прва, по којој је био средство плаћања персонала у рудничкој администрацији (cf. van Heesch 1979, 184, ref. 418, са наведеном литературом) и друга, прихваћена само од неколицине аутора, по којој је кован као комеморативан и обележавао је прво или поновно отварање неког рудника (cf. van Heesch 1979, 184, ref. 419, са наведеном литературом).

⁶ van Heesch 1979, 177, ref. 401–402.

⁷ Најпре је то датовање аргументовао ван Хес (van Heesch 1979, 177–181), а потом је његову аргументацију као убедљиву прихватио и Војтек (Woytek 2004, 41, ref. 32).

⁸ Simić, Vasić 1977, 60; Simić, Vasić 1985, 37; Kontra van Heesch 1979, 172.

⁹ BMC III, six; van Heesch 1979, 170–171; Душанић 1980, 10; Woytek 2004, 48. За супротна мишљења која су се појављивала (Космај, Виминацијум, Пинкум), cf. Душанић 1980, 10, нап. 12; Woytek 2004, 48.

¹⁰ Dušanić 1977, 62–63, ref. 43, 45–46; Душанић 1980, 17.

¹¹ van Heesch 1979, 186–187.

¹² BMC IV, xx; Душанић 1980, 26.

¹³ BMC III, 534, ref. *; RIC II, 215; Dušanić 1977, 57, 60–61, ref. 27, карта: Le Kosmaj, у прилогу између страна 112 и 113; Душанић 1978, 26, нап. 17–19; Душанић 1980, 9, 17–18.

¹⁴ Марић 1955, 42; Dušanić 1976, 98, 112–113; Душанић 1978, 26, нап. 21; Stamenković 2010, 11.

¹⁵ Марић 1956, 350; Čerškov 1970, 32; Simić, Vasić 1977, 56, cat. 6; Škegro 1995, 174; Stamenković 2010, 12, ref. 14.

су поткрепили и примерцима из нумизматичке збирке Народног музеја у Београду који су без познатог места налаза инајвероватније потичу са територије Горње Мезије.¹⁶ Касније откривени и публиковани примерци рудничког новца са подручја Горње Мезије допуњују ову слику и потврђују да велики број познатих налаза са познатом провинцијом потиче из подунавских провинција.¹⁷ То су налази рудничког новца из Ритопека,¹⁸ Београда¹⁹ и Бановог Поља код Шапца,²⁰ као и два примерка из збирке Народног музеја у Београду, чије место налаза није познато.²¹ У новије време су се појавила и мишљења да поменуте типолошке сличности анонимних квадранса и рудничког новца не треба узимати *a priori*, те да обе групе представљају мале номинале царског ковања, а да додатне заједничке карактеристике још треба доказати.²²

Број до сада познатих анонимних квадранса са територије Србије је још мањи него рудничког новца. Познате провенијенције су три примерка са подручја Губеревац–Бабе (Космај), који се чувају у Народном музеју у Београду.²³ Сва три припадају Минервиној групи са реверсном представом сове надесно.²⁴ За још два анонимна квадранса познајемо место налаза: један примерак потиче из Сингидунума и припада Меркуровој групи,²⁵ и други, из Аполонове групе, који је пронађен на Виминацијуму и предмет је овог рада. Позната су још 4 примерка без познатог места налаза, за које се претпоставља да потичу са територије Горње Мезије. Два припадају колекцији Вајферт²⁶ и два колекцији Ковачевић²⁷ из збирке Народног музеја у Београду. Најближи, нама познати, налази анонимних квадранса потичу из југозападних дела Горње Паноније, из долине Јапре.²⁸

АНОНИМНИ КВАДРАНСИ			
ГРУПА	МЕСТО НАЛАЗА	БР. КОМ.	%
II – Минерва	Подручје Космаја	3	34,00
VI – Марс	Колекција Вајферт (1); Колекција Ковачевић (1)	2	22,00
VIII – Аполон	Колекција Ковачевић (1); Виминацијум (1)	2	22,00
IX – Меркур	Београд	1	11,00
Неодређена група	Колекција Вајферт	1	11,00
УКУПНО		9	100
РУДНИЧКИ НОВАЦ			
DARDANCI	Подручје Космаја (1); Долина Ибра (1); Сочаница (1); Колекција Вајферт (4); Колекција Краков (1)	8	21,05
METALLI VLPIANI	Подручје Космаја (5); Колекција Вајферт (1); Ритопек (1); Београд (1)	8	21,05
METALLI VLPIANI DELM	Подручје Космаја	1	2,63
METAL DELM	Колекција Вајферт (3); непознато налазиште (1); Колекција Ковачевић (2); Баново Поље (7)	13	34,21
METAL PANNONICIS	Подручје Космаја	3	7,90
AELIANA PINCENSIA	Подручје Космаја (1); Колекција Вајферт (1)	2	5,26
METAL AVRELIANIS	Подручје Космаја (1); Баново Поље (2)	3	7,90
УКУПНО		38	100

Табела 1. Заступљеност група познатих анонимних квадранса и рудничког новца са територије Србије

Међу малобројним налазима анонимних квадранса на подручју Србије, најзаступљенија је Минервина група (34,00%), следе Марсова и Аполонова, са истим процентом (22,00%), док је Меркурова група заступљена у најмањем проценту. Најбројнија група рудничког новца на територији Србије је METAL DELM (35,21%), следе групе METALLI VLPANI и DARDANCI, са истим бројем познатих примерака (21,05%), док су остале заступљене у мањем проценту (табела 1). Ради боље прегледности, у следећој табели су дате групе према којима су две врсте новца разврстане по месту налаза и броју познатих примерака са територије Србије.

Анонимни квадранс пронађен на виминацијумској некрополи Више гробаља (кат. 1), као што је речено, припада Аполоновој групи. Једини аналогни а са територије Србије познати примерак потиче из колекције Ковачевић из Народног музеја у Београду.²⁹ Највећи број познатих примерака припада Минервиној групи (3), следе два примерка Марсове групе, један Меркурове и један неодређен (табела 1).³⁰ Налаз анонимног квадранса са Виминацијума је други налаз пронађен дуж горњомезијског дела дунавског лимеса. Квадранс из Београда, који је пронађен на простору некадашњег пристаништа римског Сингидунума, припада Меркуровој групи. Ако су анонимни квадранси били намењени различитим фискалним службама и територијама, а својим представама симболисали делатност или место стационирања одређене службе, налаз из Београда би у том случају био повезан са поштом, царинама или вектигалима.³¹ Виминацијумски примерак Аполонове групе би, следствено томе, припадао људству задуженом за организовање такмичења у одговарајућим уметностима.³² Ово не би представљало изненађење с обзиром на то да су у Виминацијуму сасвим сигурно одржавана различита уметничка такмичења и друге сличне манифестације. Чињеница да је пронађен на подручју некрополе, у близини гроба инхумираног покојника, упућује на његову фунералну употребу приликом неке од редовних годишњих даћа.³³ Фунерална употреба новца, како у гробовима, тако и на жртвеним површинама уз гробове, разнолика је и указује на богатији контекст, који и даље не разумемо у потпуности.³⁴ Какав год да је био фунерални контекст овог анонимног квадранса, треба нагласити да повезивање мотива са организаторима уметничких такмичења такође остаје у сфери хипотезе. Наиме, иако типови анонимних квадранса дају места у покушајима да

¹⁶ Simić, Vasić 1977, 56–58. Симић и Васић су публикова-ли укупно 24 примерка рудничког новца из збирке Народног музеја у Београду. Од тог броја, десет примерака потиче из некадашњих приватних колекција (кат. 4, 5, 8–10, 13, 18, 20, 21, 23), а 12 примерака је са подручја Космаја, један из долине Ибра и један без познатог места налаза. При томе, треба нагласити да је 12 примерака са Космаја већ пре тога публиковао С. Душанић (Dušanić 1976, 98, ref. 37–43) и то би у студији Симића и Васића били следећи каталожки бројеви: 1–3, 11, 12, 14–17, 22 и 24. Каталожки бр. 6 потиче из долине Ибра, из околине Галича (cf. Марић 1956, 350, који наводи да је из околине Трепче), док кат. бр. 19 нема познату провенијенцију. Љубазно захваљујемо госпођи Бојани Борић-Брешковић на информацијама из документације Народног музеја у Београду.

¹⁷ Овоме треба додати и налазе из римске Дакије и обе Паноније, cf. van Heesch 1979, 186, ref. 426; Woytek 2004, 52–53. Поред тога, пет непубликованих примерака рудничког новца (сви Трајан; DARDANCI) чува се у Археолошком музеју у Загребу: Сисак (2 ком.), Нови Бановци (1 ком.), Срем непознато налазиште (1 ком.), непознато налазиште (1 ком.). Љубазно захваљујемо колегама Томиславу Билићу и Мирославу Нађу на информацијама из документације Археолошког музеја у Загребу.

¹⁸ Stamenković 2010, 11, ref. 12.

¹⁹ Stamenković 2010, 10.

²⁰ Mladenović, Woytek 2012, 13–14, cat. 5–9, као и четири примерка (кат. 2–5) која су предмет овог прилога.

²¹ Mladenović, Woytek 2012, 11–12. Ови примерци су раније представљали део збирке Љубомира Ковачевића, која је у највећем обиму прикупљена на територији Србије.

²² Woytek 2004, 35–68 (представља најопширнију новију студију о рудничком новцу, његовим номиналима, датовању, ковници, функцији, с каталогом познатих типова); Woytek 2004a, 134–139 (претходно публиковани каталог је допуњен још једним типом); такође, cf. Mladenović, Woytek 2012, 10, ref. 6–7.

²³ Душанић 1978, 26, нап. 21; Stamenković 2010, 12–13.

²⁴ RIC II, 216, no. 7, Group II; Душанић 1978, 24, Група II. 1.

²⁵ RIC II, 219, no. 32, Group IX; пронађен је заједно с једним рудничким квадрансом, приликом археолошких ископавања у Доњем граду (локалитет „Античко насеље“) на простору некадашњег пристаништа римског Сингидунума, cf. Stamenković 2010, 9.

²⁶ Један од њих припада Марсовој групи, док је други неодређен, cf. Stamenković 2010, 13.

²⁷ Један припада Марсовој групи (RIC II, 218, no. 19), а други Аполоновој (RIC II, 218, no. 27), cf. Mladenović, Woytek 2012, 12, cat. 3–4.

²⁸ На локалитету „Мајданиште“ је 1961. г. пронађена остава од 14 примерака анонимних квадранса. Само стотинак метара даље, на локалитету „Црквина“ је приликом археолошких истраживања пронађено још 4 примерка. Са истог локалитета потичу још 4 комада анонимних квадранса који су за Земаљски музеј у Сарајеву прибављени од локалних рудара, cf. Basler 1973, 261–269 (Т. I–II); Душанић 1978, 26–29. У преписи са колегама Томиславом Билићем и Мирославом Нађем из Археолошког музеја у Загребу, сазнали смо да у њиховој нумизматичкој збирци не постоји ниједан примерак анонимног квадранса.

²⁹ Cf. supra ref. 28.

³⁰ Cf. supra ref. 24–27.

³¹ Душанић 1978, 33, нап. 72; Stamenković 2010, 14.

³² Душанић 1978, 33, нап. 70.

се определе службе на које би се поједине врсте односиле, такви предлози у многим тачкама остају без правих доказа.³⁵

Раније публикованих пет примерака рудничког новца из колекције Фајфрић³⁶ припада истом METAL DELM типу, са бистом Дијане на аверсу и јеленом на реверсу. Овом броју придодато и наш кат. бр. 2, што овај тип чини најзаступљенијом (6 ком.) групом рудничког новца са локалитета Дуге њиве у Бановом Пољу. Истој групи, *Metalli Delmatici*, припада и кат. бр. 3 – са главом Марса на аверсу и представом оклопа на реверсу. Следе два идентична квадранса из групе *Metalli Aureliani* (кат. 4–5), чију једину познату аналогију са територије Србије представља квадранс са подручја Космаја.³⁷ Девет примерака рудничког новца са локалитета Дуге њиве у Бановом Пољу чине значајан проценат од укупног броја познатих примерака рудничког новца у Србији. Њиховом значају доприноси и чињеница да седам METAL DELM примерака представља прве примерке из ове групе чије нам је место налаза познато. Осим тога, будући да смо до сада познавали само један примерак типа METAL AVRELIANIS те два примерка из Бановог Поља, они знатно доприносе његовој процентуалној заступљености. Доскора је подручје Космаја било знано као место налаза највећег броја рудничког новца у Србији (12 ком.). При томе, треба имати у виду да ти примерци потичу са најмање три локалитета (Бабе, Губеревац и Стојник) која су међусобно удаљена 2–3 km.³⁸ На садашњем нивоу наших сазнања, произилази да је на локалитету Дуге њиве у Бановом Пољу регистрована највећа концентрација (7 ком.) рудничког новца на једном месту. Мачва је у антици представљала развијену пољопривредну област, са бројним имањима, мањим насељима и разгранатом мрежом путева, у залеђу Сирмијума и савског речног пута. Осим пољопривреде, на економски развој овог краја је у великој мери утицало и рударство у области Подриња, а с тим у вези и важна комуникација која је спајала Сирмијум и Салону, преко Домавије (Сребреница).³⁹ Насеље на Дугим њивама у Бановом Пољу је сигурно било тесно повезано са вилама у непосредној близини (Црквине I, Црквине II и Кључеви), а шире и са другим поседима у околини и, наравно, са Сирмијумом као центром у који су се сливала добра и где се трговало. Не можемо рећи да је ово насеље стајало у директној вези са рудничким областима у Подрињу, осим да се налазило у близини путног правца који је повези-

вао те области са Сирмијумом. Налази из Бановог Поља су непотпуни у смислу контекста налаза, који би вероватно олакшао боље разумевање појаве великог броја рудничког новца на овом локалитету. С друге стране, о значају Виминацијума као престоници провинције и важном упоришту на овом делу дунавског лимеса је већ доста говорено. Овом приликом, нагласићемо значајну улогу коју је имао у систему царина и трговине,⁴⁰ као и у систему заштите рудничких области у његовом непосредном залеђу.⁴¹

Налази анонимног квадранса са виминацијумске некрополе Више гробаља и рудничког новца из Бановог Поља употпуњавају слику топографије ове врсте нумизматичких налаза. Њихово публиковање је, првенствено заради познате провенијенције, утолико значајније за будућа истраживања.

³³ О улози новца у погребним ритуалима на некрополи Више гробаља, cf. Vojvoda, Mrdić 2015, 9–58, са наведеном старијом литературом.

³⁴ С обзиром на то да изнето стајалиште (Аполонова група – организатори уметничких такмичења) полази од хипотезе да типови анонимних квадранса опредељују групе сродних служби и даје примерак пронађен у близини гроба мушкарца, могле би се износити различите претпоставке које остају само у сфери размишљања, без правих доказа (сахрањени мушкарац или чланови породице и пријатељи су припадали тој групи служби итд.).

³⁵ Душанић 1978, 30; Stamenković 2010, 15.

³⁶ Cf. *supra* ref. 20.

³⁷ Dušanić 1976, 98, ref. 39; Simić, Vasić 1977, 58, cat. 24.

³⁸ Dušanić 1976, карта (Le Kosmaj) у прилогу између страна 112 и 113.

³⁹ Област подрињских рудника рано прераста у рудничку територију царског домена (*Argentaria*), апотом овај регион, који су делиле провинције Панонија и Далмација, током шездесетих година II века бива спојен под управу центенарија, са седиштем у Домавији и с титулом *procurator argentariarum Pannonicarum et Delmaticarum*. Експлоатација је вероватно започета још у I веку, али се посебно развија у време Трајана и Хадријана, када су шпански рудници већ били исцрпени; cf. Dušanić 1977: 66, 86–87; *idem* 1980: 21, 49; Васић 1985: 125–126; Borić-Brešković, Arsenijević 2008: 95–97; Војвода, Петровић 2011, 290.

⁴⁰ Mirković 1968, 142–143, ref. 72 (на Виминацијуму је посведочен *c(on)ductor portorii Illyrici*, као и *Albinus Iuliorum ser(vus) vil(icus)*; Душанић 1980, 26, нап. 124. Уколико би се доказала хипотеза о повезаности типова анонимних квадранса и појединих служби, на Виминацијуму би се могли очекивати налази квадранса Меркурове групе, попут оног из Београда.

⁴¹ Dušanić 2000, 352–354, 358. Поред кохорти стационарних у унутрашњости ради заштите путева и рудничких области, Виминацијум и Сингидунум су имали најважније улоге за безбедност провинције у целини.

БИБЛИОГРАФИЈА:

Arsenijević 2009 – М. Arsenijević, Katalog novca, u: Korać, Golubović, *Viminacium, Više Grobalja*, Том 2: 439–496. Beograd: Arheološki institut.

Basler 1973 – Ђ. Basler, Nalaz novaca iz predrimskog doba u Japri, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu*, Arheologija, n.s. XXVII/XXVIII (1972/1973), 261–271.

ВМС III – Н. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, III, *Nerva to Hadrian*, 1936, London: British Museum Trustees.

ВМС IV – Н. Mattingly, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1966, London: British Museum Trustees.

Borić-Brešković, Arsenijević 2008 – В. Borić-Brešković, М. Arsenijević, The Roman Denarii Hoard from Radalj near Drina, *Numizmatičar* 26–27 (2003–2004), 2008, 93–156.

Борић-Брешковић, Петровић 2012 – В. Борић-Брешковић, С. Петровић, Налази бронзаног новца Виминацијума и провинције Дакије у Мачви, *Numizmatičar* 30 (2012), 135–154.

van Heesch 1979 – J. van Heesch, *Studie over de Semis en de Quadrans van Domitianus tot en met Antoninus Pius* (Licentiaat – thesis, unpublished), University of Ghent 1979.

Васић 1985 – М. Васић, Мачва и Подриње у римско доба, *Гласник САД* 2 (1985), 124–141.

Војвода, Петровић 2011 – М. Војвода, С. Петровић, Новац битинијске ковнице Никеје из Бановог Поља у Мачви, *Numizmatičar* 29 (2011), 283–307.

Војвода, Петровић 2014 – М. Војвода, С. Петровић, Налази римског царског новца из Бановог поља у Мачви (денари и антонинијани), *Numizmatičar* 32 (2014), 135–159.

Vojvoda, Mrđić 2015 – М. Vojvoda, N. Mrđić, *Coins in Finds from Viminacium Necropolis Više grobalja and their Role in Funeral Ritual/Nalazi novca sa viminacijske nekropole Više grobalja i njihova uloga u pogrebnom ritualu*, 2015, Beograd: Arheološki institut.

Dušanić 1976 – S. Dušanić, Le nord-ouest de la Mésie Supérieure, dans: *Inscriptiones de la Mésie Supérieure I*, Beograd, 1976, 52–94.

Dušanić 1977 – S. Dušanić, Aspects of Roman Mining in Noricum, Pannonia, Dalmatia and Moesia Superior, *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II.6*, Berlin – New York, 1977, 52–94.

Душанић 1978 – С. Душанић, Анонимни квадранси, *Numizmatičar* 1 (1978), 23–39.

Душанић 1980 – С. Душанић, Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији, *Историјски гласник* 1–2 (1980), 1980, 7–55.

Dušanić 2000 – S. Dušanić, Army and Mining in Moesia Superior, in: *Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit*, eds. G. Alföldy, B. Dobson, W. Eck, 2000, Stuttgart: F. Steiner, 343–364.

Korać, Golubović 2009 – М. Korać, S. Golubović, *Viminacium, Više grobalja*, Том 2. Beograd: Arheološki institut.

Марић 1955 – Р. Марић, Прилози античкој историји Србије, *Старинар* н.с. III–IV (1952–1953) 1955, 25–44.

Марић 1956 – Р. Марић, Из нумизматичке збирке Народног музеја, *Старинар* н.с. V–VI (1954–1955) 1956, 349–355.

Mirković 1968 – М. Mirković, *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*, 1968, Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.

Mladenović, Woytek 2012 – D. Mladenović, B. Woytek, METAL DELM. Unpublished quadrantes from the National Museum in Belgrade and the Fajfrić Collection, *Numizmatičar* 30 (2012), 2012, 9–21.

RIC II – Н. Mattingly, E. A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, II, *Vespasian to Hadrian*, London 1926, repr. 1962: Spink & Son Ltd.

Simić, Vasić 1977 – V. Simić, M. Vasić, La Monnaie des mines romaines de l'Illyrie, *Revue Numismatique*, 6e série, Tome 19 (1977), 1977, 48–61.

Simić, Vasić 1985 – V. Simić, M. Vasić, Composition chimique de la monnaie des mines, *Numizmatičar* 8 (1985), 1985, 36–44.

Stamenković 2010 – S. Stamenković, A mine-coin and an anonymous quadrans from Singidunum, *Numizmatičar* 28 (2010), 2010, 9–19.

Čerškov 1970 – *Municipium DD kod Sočanice*, 1970, Priština–Beograd: Muzej Kosova, Arheološko društvo Jugoslavije.

Škegro 1995 – А. Škegro, Rimski rudnički novac, *Opvscula Archaeologica* 18 (1994), 1995, 173–180.

Woytek 2004 – В. Woytek, Die Metalla-Prägungen des Kaisers Traian und seiner Nachfolger, *Numismatische Zeitschrift* 111/112 (2004), 2004, 35–68.

Woytek 2004a – В. Woytek, Die Metalla-Prägungen des Kaisers Traian und seiner Nachfolger: Supplementum, *Mitteilungen der Österreichischen Numismatischen Gesellschaft* 44/4 (2004), 2004, 134–139.

Summary: MIRJANA D. VOJVODA, Institute of Archaeology, Belgrade
 SLAVOLJUB L. PETROVIĆ, National Museum, Šabac

METAL DELM – METAL AVRELIANIS

Contribution to the study of mining coins and anonymous quadrantes

Key words. – *nummi metallorum, metalli Delmatici, metalli Aureliani*, anonymous quadrantes, Banovo Polje, Viminacium.

In the course of rescue archaeological investigations at the Viminacium necropolis of Više Grobalja in 1984, one anonymous quadrans of the VIII Apollo group was discovered (cat. 1). It was discovered in trench 63 in the immediate vicinity of a grave with an inhumation (G 343) that, besides two pottery vessels, also yielded as grave offerings one as of Faustina the Elder, minted after her death, in AD 141. Other finds presented here are four specimens of Roman mining coins from the private col-

lection of Petar Fajfrić from Šabac (cat. 2–5). All specimens come from the well known site of Duge Njive in the area of the village of Banatsko Polje (Bogatić borough) where, by all appearances, are the remains of a vicus or smaller settlement. Five specimens of mining coins from that site have already been published.

Both mining coins and anonymous quadrantes represent, in general, rare types of numismatic finds. Nine anonymous quad-

ANONYMOUS QUADRANTES			
GROUP	FINDING PLACE	NOS. PCS.	%
II – Minerva	Kosmaj area	3	34.00
VI – Mars	Vajfert Collection (1); Kovačević Collection (1)	2	22.00
VIII – Apollo	Kovačević Collection (1); Viminacium (1)	2	22.00
IX – Mercury	Belgrade	1	11.00
Indeterminate group	Vajfert Collection	1	11.00
TOTAL		9	100
MINING COINS			
DARDANIANS	Kosmaj area (1); Ibar valley (1); Sočanica (1); Vajfert Collection (4); Collection Krakow (1)	8	21.05
METALLI VLPIANI	Kosmaj area (5); Vajfert Collection (1); Ritopek (1); Belgrade (1)	8	21.05
METALLI VLPIANI DELM	Kosmaj area	1	2.63
METAL DELM	Vajfert Collection (3); unknown site (1); Kovačević Collection (2); Banovo Polje (7)	13	34.21
METAL PANNONICIS	Kosmaj area	3	7.90
AELIANA PINCENSIA	Kosmaj area (1); Vajfert Collection (1)	2	5.26
METAL AVRELIANIS	Kosmaj area (1); Banovo Polje (2)	3	7.90
TOTAL		38	100

Table 1. Representation of groups of known anonymous quadrantes and mining coins from the territory of Serbia

rantes are known so far from the territory of Serbia (Table 1) and the provenance is known for three specimens from the region of Guberevac–Babe (Kosmaj), housed in the National Museum in Belgrade. All three belong to the Minerva group with an owl facing to the right represented on the reverse. For two more anonymous quadrantes the place of discovery is known: one specimen comes from Singidunum and belongs to the Mercury group and the other that was found at Viminacium and is the subject of this paper is of the Apollo group. There are four more specimens from unknown sites for which it is assumed that they come from the Upper Moesia territory. Two of them are from the Vajfert collection and two from the Kovačević collection in the National Museum in Belgrade,

There has, however, been a somewhat greater number (38) of Roman mining coins discovered in Serbia (Table 1). We know the finding locations of 25 of them: from the Kosmaj area (Babe, Guberevac and Stojnik), the Ibar valley (from the vicinity of Trepča and Sočanica), Ritopek, Belgrade and Banovo Polje. We do not know the provenance for the remaining 13 specimens, but it is assumed that they come from the Upper Moesia territory.

The anonymous quadrans discovered at the Viminacium necropolis of Više Grobalja belongs, as previously mentioned, to the Apollo group. The only analogous piece known from the territory of Serbia comes from the Kovačević collection in the National Museum in Belgrade. Most of the known specimens belong to the Minerva group (3), there are two pieces of the Mars group,

one of Mercury and one undetermined (Table 1). The anonymous quadrans from Viminacium is the second of its kind discovered along the Upper Moesia section of the Danube limes. The quadrans from Singidunum was found in the zone of the Roman Singidunum harbour and belongs to the Mercury group.

Five specimens of mining coins in the Fajfrić collection published earlier belong to the same METAL DELM type with a bust of Diana on the obverse and deer on the reverse. To this group should be added our specimen cat. 2, and as such this type is the best represented group (6) of mining coins from the site of Duge Njive at Banovo Polje. The same group, *Metalli Delmatici*, also includes cat. 3, which has the head of Mars on the obverse and armour on the reverse. Then there are the two identical quadrantes of the group *Metalli Aureliani* (cat. 4, 5) and their only analogy from the territory of Serbia is the quadrans from the Kosmaj area. The nine specimens of mining coins from the site of Duge Njive at Banovo Polje make up a considerable proportion of the total number of mining coins in Serbia. Their importance is even greater because of the fact that seven METAL DELM specimens are the first of that group for which we know the finding location.

Finds of the anonymous quadrans from the Viminacium necropolis of Više Grobalja and the mining coins from Banovo Polje complete the picture of the topography of this kind of numismatic finds. Their publishing is, mainly because of the known provenance, more significant for future investigations.